

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ПОГОРЕЦЬКИЙ
Микола Анатолійович

УДК 343.1

Кримінально-процесуальні правовідносини
слідчого з органом дізнання , начальником
слідчого відділу та прокурором

Спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та
криміналістика; судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків 1997

Дисертація являє собою рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751317 (O)

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти України.

Науковий керівник - заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор ГРОШЕВИЙ Юрій Михайлович, віце-президент Академії правових наук України

Офіційні опоненти: заслужений юрист України, Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор МИХЕЄНКО Михайло Макарович, завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

кандидат юридичних наук, доцент КОЖЕВНИКОВ Геннадій Костянтинівич, начальник кафедри кримінального процесу Університету внутрішніх справ МВС України, м. Харків

Провідна організація - кафедра кримінального права та процесу Академії Служби безпеки України, м. Київ

Захист відбудеться " 5 " грудня 1997 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 84.086.01 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий " 4 " листопада 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Ю. П. БИТЯК

Загальна характеристика роботи

Обґрунтування теми дослідження та її актуальність. Демократичні процеси, що відбуваються останнім часом в Україні, закономірно обумовили прийняття нової Конституції - Основного Закону країни, головною метою якої проголошено побудову правової держави та всебічний захист прав і свобод людини. Конституція України, запозичивши багато чого з досвіду конституційного розвитку зарубіжних демократичних країн, трансформувала в національне законодавство положення основних міжнародних актів з прав людини.

Формування в Україні правової держави, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, висуває на перше місце у сфері правового регулювання суспільних відносин права і свободи громадянина. З прийняттям нової Конституції виникла нагальна потреба у подальшому вдосконаленні усіх галузей права, повній їх відповідності Основному Закону, в тому числі й норм кримінально-процесуального законодавства як одного з найважливіших засобів їх захисту.

Ефективність захисту прав і свобод людини пов'язана з повнотою регулювання правових відносин, що виникають у кримінальному судочинстві. Від повноти їх регулювання залежать всебічність і об'єктивність попереднього розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Логічно побудована правоохоронна система, де чітко визначена компетенція кожного її суб'єкта (органу дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суду), призведе до функціонування такої системи процесуальних правовідносин, яка забезпечить не тільки ефективність кримінального судочинства по розкриттю злочинів і вжиттю заходів щодо невідворотності покарання для осіб, які їх вчинили, реалізації прав учасників процесу, інтереси яких безпосередньо зачіпляються в ході розслідування та судового розгляду кримінальної справи, а й до своєчасного усунення судово-слідчих помилок, створення надійних правових гарантій від необґрунтованого притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності та покарання.

Важливе місце у правоохоронній системі відводиться слідчому, який зобов'язаний кожну кримінальну справу, яка знаходиться в його провадженні, розслідувати повно, об'єктивно і всебічно, виявляючи активність і максимальну об'єктивність, з'ясовуючи усі обставини, котрі як викривають обвинуваченого і обтяжують його відповідальність, так і виправдовують обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність.

Будучи центральною, ключовою фігурою на досудовому слідстві, слідчий у процесі розслідування кримінальної справи вступає у правові

відносини з різними суб'єктами кримінального судочинства, які мають свої особливості, обумовлені предметом їх кримінально-процесуальної діяльності.

Особливе місце серед них займають правовідносини, що складаються у слідчого з державними органами, які беруть участь у розв'язанні кримінальної справи: органом дізнання, начальником слідчого відділу і прокурором, оскільки від їх злагодженої і цілеспрямованої роботи багато в чому залежать успіх у боротьбі зі злочинністю, надійний захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі.

Вибір теми дисертаційного дослідження обумовлений її значенням у боротьбі зі злочинністю, реорганізацією системи правоохоронних органів відповідно до Конституції України, необхідністю подальшого вдосконалення кримінально-процесуальних правовідносин у новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

Дисертація виконана відповідно до цільової комплексної програми: "Проблеми удосконалення організації і діяльності суда та правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави" № 01860099031.

Ступінь наукової розробленості теми. Проблема правових відносин як у загальнотеоретичному плані, так і щодо різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності розглядалася багатьма вченими країн СНД: М. С. Алексєєвим, С. С. Алексєєвим, А. І. Бастрікінім, В. М. Биковим, В. П. Бож'євим, С. В. Болотніним, Ф. Ю. Бердичевським, А. М. Васильєвим, М. М. Гапановичем, О. П. Гуляєвим, Т. І. Гуткінім, В. Г. Дасвим, В. О. Дубрівним, П. С. Елькінд, М. В. Жогінім, Л. М. Карнесвою, М. Є. Ключевою, О. М. Ларінім, О. Р. Ратиновим, В. М. Савицьким, В. Ф. Статкусом, М. С. Строговичем, Ю. Г. Ткаченко, Ф. Н. Фаткуллінім, Р. О. Халфіною, Г. І. Чангулі, О. О. Чувильовим, В. В. Шимановським, Н. А. Якубович та ін.

Вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесли українські правники: С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Т. Б. Вільчик, І. Д. Гончаров, О. В. Горбачов, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Є. П. Іщенко, П. М. Каркач, Г. К. Кожевников, О. Р. Михайленко, М. М. Михенко, В. Т. Нор, З. М. Оніщук, А. Л. Ривлін, В. В. Сташис, В. М. Хотенець, С. Ф. Шумилін, М. Є. Шумило та ін.

Разом з тим багато теоретичних положень про правовідносини, які складаються у слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу і прокурором, залишаються дискусійними і на даний час, що негативно впливає на ефективність слідчого процесу. Окремі питання цих правовідносин недостатньо чітко сформульовані і закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві. Має місце невідповідність деяких положень

нормативних актів відомчого характеру кримінально-процесуальному закону. Не досить повно вивчені проблеми класифікації форм взаємодії слідчого з органом дізнання на різних етапах попереднього слідства, їх нормативної природи, особливо у зв'язку з прийняттям законів України “Про міліцію”, “Про Службу безпеки України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”. Вимагає свого осмислення і проблема правовідносин, що складаються на попередньому слідстві між слідчим, начальником слідчого відділу і прокурором з урахуванням розширення процесуальної самостійності слідчого, з одного боку, і підвищення ролі начальника слідчого відділу по процесуальному керівництву слідством, а також посилення прокурорського нагляду за попереднім слідством - з другого.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дисертаційного дослідження є правове регулювання досудового слідства, предметом - правовідносини, що складаються між слідчим і органом дізнання, начальником слідчого відділу і прокурором, особливості їх функціонування в досліджуваній сфері кримінального процесу.

Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб з урахуванням прогресивних тенденцій подальшого розвитку кримінально-процесуального права, норм, закріплених в Конституції України, загальної теорії права, відповідних рекомендацій науки управління, психології та соціології, а також потреб практики здійснити дослідження низки дискусійних питань, що стосуються процесуального становища слідчого, особливостей його правових відносин з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором і на цій підставі намітити можливі шляхи вирішення пов'язаних з цим проблем.

У дисертації, виходячи з її цільового призначення, здійснена спроба вирішити такі наукові завдання:

- розкрити сутність кримінально-процесуальних відносин;
- дати обґрунтований аналіз видів кримінально-процесуальних відносин, виділивши особливості правовідносин, що складаються у слідчого з державними органами, які здійснюють провадження з кримінальних справ (органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором);
- уточнити поняття і зміст мети взаємодії слідчого з органом дізнання;
- дослідити процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії слідчого з органом дізнання на різних етапах досудового слідства;
- обґрунтувати найбільш ефективні форми взаємодії слідчого з органом дізнання під час розкриття злочинів;
- дослідити зміст та основні напрямки діяльності начальника слідчого відділу по керівництву попереднім слідством;

-проаналізувати проблеми співвідношення процесуального керівництва попереднім слідством з вимогами закону про дотримання процесуальної самостійності слідчого;

-запропонувати найбільш ефективні форми прокурорського нагляду за попереднім слідством;

-сформулювати й аргументувати практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавчого і відомчого регулювання правовідносин, що складаються у слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором.

Методологічною основою дослідження та його теоретичним фундаментом є положення діалектико-матеріалістичного методу пізнання і його конкретизація - системно-структурний підхід, а також приватнонаукові методи: порівняльно-правовий, конкретно-соціологічний, статистичний. Під час написання роботи використано літературні джерела у галузі філософії, загальної теорії права, кримінального процесу, кримінального права, цивільного процесу, криміналістики, судоустрою, прокурорського нагляду, адвокатури, теорії управління, соціології, психології.

Нормативну базу дисертаційного дослідження складають Конституція України, кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство, законодавство та відомчі нормативні акти про прокуратуру, міліцію, Службу безпеки України, оперативно-розшукову діяльність, організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю, концепція судово-правової реформи, а також проекти законів і підзаконних нормативних актів, що стосуються реорганізації системи правоохоронних органів України, СНД та інших країн.

Емпіричною базою дослідження послужили результати вивчення узагальнень практики взаємодії слідчих з органами дізнання Управління МВС та Управління Служби безпеки України в Харківській області з нерозкритих і припинених кримінальних справ за 1995-1996 рр. і I кварталі 1997 р., вибірковий аналіз статистичних звітів за цей період управлінь МВС та Служби безпеки України в Харківській області, а також прокуратури Харківської області. За спеціально розробленою програмою узагальнено практику розслідування 286 кримінальних справ про контрабанду, порушення правил про валютні операції, вбивства, крадіжки, господарські та службові злочини та ін., а також 254 матеріали за якими відмовлено в порушенні кримінальної справи. Вивчено практику принесення актів прокурорського реагування на порушення законності органами попереднього розслідування прокуратурою Харківської області у 1995-1996 рр. I квартал 1997 р. (проаналізовано 188 таких актів). У роботі автор спирався на матеріали, одержані під час інтерв'ювання й опитування за допомогою

спеціально розроблених анкет 150 оперативних працівників, слідчих та прокурорів правоохоронних органів Харківської області.

З метою зіставлення одержаних даних використані узагальнення слідчо-прокурорської практики, проведені А. М. Балашовим, О. П. Гуляєвим, Л.М. Карнесвою, Г. К. Кожевниковим, О. Р. Михайленком, В. А. Рогожиним, А. М. Подопреловим, О. О. Чувильовим та ін.

Автор також використав досвід своєї практичної роботи в органах прокуратури та Служби безпеки України.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в даному комплексному монографічному дослідженні здійснена спроба узагальнити й осмислити теоретичні та прикладні питання кримінально-процесуальних правовідносин, що складаються у слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором на різних етапах попереднього слідства. Автором виносяться на захист такі положення, що відповідають вимогам наукової новизни:

- наведено додаткову аргументацію на користь погляду на кримінально-процесуальні відносини як суспільні відносини, що врегульовані нормами права, котрі виникають, розвиваються та припиняються у сфері кримінального судочинства;

- запропоновано класифікацію видів відносин, притаманних кримінальному судочинству, обґрунтовано висновок про те, що з урахуванням мети участі суб'єктів у кримінальному судочинстві, спрямованості їх діяльності та її зв'язку з завданнями кримінального процесу, а також ставлення до підсумків провадження у кримінальній справі найдоцільніше виділяти три види кримінально-процесуальних правовідносин, що складаються між державними органами, що здійснюють провадження у кримінальній справі (судом, суддею, прокурором, начальником слідчого відділу, слідчим, органом дізнання); державними органами, що здійснюють провадження у кримінальній справі, та учасниками кримінального процесу, які мають правовий інтерес у цій кримінальній справі, а також їх захисниками і представниками; державними органами, що здійснюють провадження у кримінальній справі, та особами, яких залучають у сферу кримінального судочинства (свідками, експертами, фахівцями та ін.);

- виділено в окрему групу адміністративно-процесуальні правовідносини, які формуються у процесі взаємодії слідчого з органом дізнання, а також начальником слідчого відділу та прокурором, з'ясовано їх структуру та склад;

- простежено особливості кримінально-процесуальних правовідносин, що складаються у слідчого з органом дізнання, уточнено класифікацію процесуальних і непроцесуальних форм їх взаємодії згідно з положеннями

Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", а також прийнятими на його підставі відомчими нормативними актами;

-досліджено правову сутність процесуальних рішень слідчого про взаємодію з органом дізнання;

-розглянуто специфіку правовідносин, що складаються у слідчого з членами слідчо-оперативної групи, а також спірні питання її організації;

-аргументується доцільність уточнення п. 6 "а" ст. 32 КПК України, у якому термін "начальник слідчого відділу" слід замінити терміном "керівник слідчого підрозділу", а також доповнити вказаний пункт словами: "керівник штатної слідчої групи, його заступники, старший тимчасової (позаштатної) слідчо-оперативної групи" якими охоплюються начальник слідчого управління, відділу, відділення, групи та їх заступники;

- обґрунтовується висновок про необхідність, з одного боку, розширення процесуальних прав начальника слідчого відділу по керівництву попереднім слідством, посилення прокурорського нагляду за розслідуванням кримінальних справ з метою виявлення порушень закону та їх усунення, а з другого - зміцнення процесуальної самостійності слідчого шляхом розширення його повноважень щодо прийняття рішень у кримінальній справі відповідно до своїх внутрішніх переконань на підставі всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин справи.

На підставі дисертаційного дослідження сформульовано пропозиції щодо доповнення і зміни редакції ст. ст. 97, 100, 103, 114, 114¹, 118, 120, 227 КПК України і включення рекомендованих новацій до розроблюваного Кримінально-процесуального кодексу України. Аргументується потреба доповнення його нормою, що встановлює порядок і підстави створення слідчо-оперативної групи.

Розроблено рекомендації щодо уточнення, доповнення і зміни окремих норм законів України "Про прокуратуру", "Про оперативно-розшукову діяльність", а також відомчих нормативних актів, що регламентують організацію роботи по розслідуванню кримінальних справ.

Наукова і практична значущість дисертації полягає в тому, що її теоретичні положення і практичні висновки можуть бути використані у діяльності: органів дізнання - під час проведення ними оперативно-розшукових заходів; слідчих під час організації розслідування злочинів; прокурорів - при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю та попереднім слідством; у законотворчій роботі - під час опрацювання нового кримінально-процесуального законодавства України, законодавства про оперативно-розшукову діяльність та прокурорський нагляд, відомчих нормативних актів, що регламентують слідчо-оперативну діяльність та

прокурорський нагляд; у навчальному процесі юридичних вузів і в системі підвищення кваліфікації оперативного складу, слідчих та прокурорів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження доповідалися автором на Республіканській науково-практичній конференції "Актуальні завдання і напрямки діяльності Служби безпеки України в сучасних умовах" (Київ, 1992), міжрегіональних науково-практичних конференціях молодих вчених та здобувачів: "Законодавство України: стан, проблеми, перспективи" (Харків, 1994), "Актуальні проблеми становлення державності в Україні" (Харків, 1995), "Актуальні питання удосконалення законодавства та правозастосовчої діяльності" (Харків, 1996).

Теоретичні висновки дисертаційного дослідження використовуються під час викладання курсів "Кримінальний процес", "Прокурорський нагляд", спецкурсу "Організація роботи в органах прокуратури" в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого та в Університеті МВС України.

Результати узагальнень практики доповідалися на нарадах працівників прокуратури, СБУ та УМВСУ Харківської області.

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано 8 статей і тез наукових доповідей та повідомлень.

Структура дисертації відповідає логіці проведеного дослідження. Робота складається із вступу, двох глав, що поєднують п'ять параграфів, висновку та списку використаної літератури.

Зміст роботи

У Вступі обґрунтовуються тема дисертаційного дослідження, її актуальність; визначаються ступінь наукової розробленості проблеми, а також об'єкт і предмет дослідження; висвітлюються її напрямки і цілі, перелік основних положень, винесених на захист; дається характеристика методологічної, теоретичної та нормативно-правової основи роботи; розкриваються наукова новина та практична значущість отриманих висновків та пропозицій.

Глава перша "Сутність правовідносин, що створюються в кримінальному судочинстві" містить два параграфи, присвячені дослідженню загальнотеоретичних питань про поняття, суб'єктний склад, зміст, значення, класифікацію кримінально-процесуальних правовідносин та їх місце в системі правового регулювання процесуальної діяльності. Дисертантом підкреслюється, що тільки в системі кримінально-процесуальних відносин реалізуються, з одного боку, правомочності державних органів, які здійснюють кримінальний процес, а з другого - процесуальні права учасників

процесу та інших осіб, залучених до сфери кримінального судочинства, захищаються їх матеріально-правові, процесуальні та інші інтереси.

Здобувачем наведені додаткові аргументи на підтримку позиції М. С. Алексєєва, К. Ф. Гуценка, С. Ф. Кечек'яна, П. А. Лупинської, М. М. Михєєнка, І. В. Тиричева та інших дослідників, які вважають, що правовідносини слід включати як одну з ознак у поняття кримінального процесу поряд з діяльністю органів попереднього розслідування, прокуратури та суду по порушенню, розслідуванню, судовому розгляду та вирішенню кримінальних справ, а також усіх осіб, які беруть участь у ньому. Характеристика кримінального процесу тільки як діяльності (М. О. Чельцов та ін.) не розкриває повністю його сутності, може призвести до розуміння кримінального процесу лише як діяльності посадових осіб з односторонніми владними повноваженнями. Органу дізнання, слідчому, прокурору та суду належать великі права, які забезпечують можливість реально впливати на хід і результат кримінального процесу. Разом з тим їх владні повноваження реалізуються у формі суб'єктивних прав і в рамках кримінально-процесуальних відносин. У кримінальному процесі, як і в будь-якій іншій сфері правового регулювання, один суб'єкт (посадова особа або громадянин) може реалізувати свої права лише у разі, якщо інший суб'єкт має відповідні обов'язки.

У дисертації з'ясовується сутність тих кримінально-процесуальних правовідносин, які функціонують у сфері кримінально-процесуальної діяльності і мають бути врегульовані законом.

Розглядаючи зв'язок кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин, дисертант підтримує думку тих авторів, які вважають, що кримінальний процес існує передусім для забезпечення застосування норм кримінального права і реалізації кримінальної відповідальності (С. А. Альперт, В. П. Бож'єв, П. С. Дагель, А. Л. Ривлін та ін.). Кримінально-правові відносини є необхідною передумовою виникнення кримінально-процесуальних відносин. Норми кримінального права безпосередньо впливають на зміст конкретних кримінально-процесуальних відносин, які є єдиним способом оформлення і закріплення кримінально-правових відносин, формою реалізації їх змісту.

Разом з тим у дисертації особливо підкреслюється, що кримінально-процесуальні правовідносини мають свій зміст, обумовлений специфікою правомочності їх суб'єктів.

Дотримуючись традиційної структури правовідносин - об'єкт, зміст, суб'єктний склад (С. С. Алексєєв, М. С. Строгович, Ю. Г. Ткаченко, Р. О. Халфіна та ін.), дисертант розглядає кримінально-процесуальні відносини як реально функціонуючі в двох аспектах: по-перше, в їх системі - як

сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених відносин; по-друге, як одиничні процесуальні відносини, що складають систему. Спрямованість (тобто об'єкт) усієї сукупності відносин і окремих з них співпадає лише в кінцевому підсумку. Тому цілком виправдано виділення двох об'єктів кримінально-процесуальних відносин - загального (генерального) і спеціального. Під загальним об'єктом розуміється те, з приводу чого або в зв'язку з чим функціонує і розвивається уся сукупність відносин за даною кримінальною справою, тобто кримінально-правові відносини в їх об'єктивному (відповідаючому дійсності) стані, а під спеціальним об'єктом - очікуваний результат поведінки, тобто те, з приводу чого або заради чого виникають окремі правовідносини, наприклад, задоволення заявленого клопотання, припинення ухилення обвинуваченого чи підозрюваного від слідства або суду тощо (В. П. Бож'єв, Л. Д. Кокорєв, Н. А. Якубович та ін.). Змістом кримінально-процесуальних правовідносин є дії (поведінка) учасників правовідносин, а формою - права (правомочності) та обов'язки сторін. Суб'єкт - необхідний елемент усіх правовідносин (як взагалі будь-яких суспільних відносин). Будь які юридичні відносини є відносинами між суб'єктами. У кримінально-процесуальних відносинах можуть брати участь як два суб'єкти (двосторонні правовідносини), так і декілька (багатосторонні правовідносини). Кримінально-процесуальний закон встановлює вимоги, яким має відповідати особа, щоб стати суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності (ст. ст. 43, 43¹, 49-52, 54, 55, 68, 75 та ін. КПК України).

Суб'єкти правовідносин, реалізуючи свої процесуальні права та обов'язки, виконують неоднакову роль у кримінальному судочинстві, порізнному впливають на його хід і кінцевий результат. Особлива роль у кримінальному процесі належить державним органам і посадовим особам, відповідальним за вирішення кримінальної справи (суду, судді, прокурору, начальнику слідчого відділу, слідчому, дізнавачу), які наділені правом застосування норм закону і прийняття рішень у кримінальній справі. Від цих осіб у вирішальній мірі залежать просування справи, її завершення, можливість реалізації прав іншими учасниками процесу. Той чи інший суб'єкт процесу може бути учасником одного чи декількох процесуальних правовідносин. Проте поза прямим і конкретним зв'язком з представниками держави (слідчим, дізнавачем, прокурором, судом) він не може реалізувати свої права і виконати покладені на нього обов'язки. Тому державні органи і посадові особи, що здійснюють кримінальний процес, є обов'язковими учасниками кримінально-процесуальних відносин, оскільки внаслідок публічно-правового характеру кримінального процесу України правозастосовчими правомочностями у сфері кримінально-процесуальних відносин наділені лише суд, суддя, слідчий, начальник слідчого відділу, орган

дизнання та прокурор. Вони вступають у правовідносини між собою, а також з іншими суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин. У дисертації обґрунтовується класифікація кримінально-процесуальних правовідносин, заснована на особливостях їх суб'єктів.

Глава друга "Правовідносини слідчого з державними органами, які беруть участь у вирішенні кримінальної справи" містить три параграфи, в яких досліджуються проблеми правовідносин слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором. Формулюється низка обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавчої регламентації. Розглядаючи правовідносини слідчого з органом дізнання, автор на підставі матеріалів практики і критичного осмислення висловлених у літературі поглядів (С. А. Альперта, А. І. Бастрікіна, В. П. Бож'єва, Ф. Ю. Бердичевського, Т. І. Гуткіна, О. П. Гуляєва, А. Я. Дубинського, Н. Ф. Корнілова, М. М. Михеєнка, О. М. Ларіна, В. В. Найдьонова, О. О. Чувильова, Г. М. Ясинського та ін.) дійшов висновку, що однією з умов успішного розкриття і розслідування злочинів є правильна координація діяльності органів слідства і дізнання. Процесуально і тактично правильно організована взаємодія цих органів дає змогу раціонально використати їх кримінально-процесуальні та оперативно-розшукові можливості для вирішення завдань кримінального судочинства.

Під взаємодією слідчого з органом дізнання зрозуміє необхідний, заснований на законі і відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрямок діяльності незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів, спрямований слідчим і здійснюваний при комплексному сполученні та ефективному використанні повноважень, методів та форм, притаманних кожному з них, для розкриття злочинів, припинення злочинних вчинків і встановлення обставин, що входять до предмету доказування у кримінальній справі. У дисертації наводяться додаткові аргументи на користь доцільності класифікації форм взаємодії слідчого з органом дізнання на процесуальні (вказівка, доручення, окремі доручення), які регулюються кримінально-процесуальним законом, і непроцесуальні (спільне планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; обмін інформацією за повідомленнями про вчинені або підготовлювані злочини, а також з інших питань слідчої та оперативно-розшукової діяльності; координація слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; консультації; спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; слідчо-оперативна група), які регулюються відомчими нормативними актами і нормами службової етики (А. М. Балашов, А. І. Бастрікін, В. П. Бож'єв, Л. М. Карнеєва, Г. К. Кожевников, О. М. Ларін, О. О. Чувильов та ін.). У роботі простежується специфіка правовідносин, що

формується під час взаємодії слідчого з органами дізнання, і зазначається, що їх зміст визначається відповідною формою взаємодії. Вибір конкретних форм взаємодії обумовлений слідчою ситуацією, що створюється у кримінальній справі, а отже, залежить від слідчого, реалізується за його ініціативою і під його контролем. Специфіка цих форм полягає у тому, що в процесі взаємодії формується система правовідносин (між слідчим та начальником слідчого відділу, прокурором, начальником органу дізнання, між останнім та оперативним співпрацівником, якому доручено виконання вказівок слідчого, між оперативним працівником та слідчим), яка поряд з кримінально-процесуальними правовідносинами, що регламентуються кримінально-процесуальним законом (ст. ст. 104, 114, 114¹, 118, 227 КПК України), включає до себе й адміністративно-процесуальні, які регламентуються відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями, вказівками Генерального прокурора України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Служби безпеки України), що мають в кінцевому підсумку за мету забезпечити об'єктивність, всебічність і повноту дослідження обставин, які належить довести у кримінальній справі.

Вибір слідчим форм взаємодії з органом дізнання є процесуальним рішенням слідчого. Спираючись на висновки вчених, які розроблюють його правову природу (С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Ю. М. Белозьоров, Ю. М. Грошевий, О. П. Гуляев, В. Г. Даев, А. Я. Дубинський, В. А. Дубрівний, Г. К. Кожевников, Л. Д. Кокорев, П. А. Лупинська, М. М. Михеєнко, Н. В. Сібільова, О. О. Чувільов та ін.), дисертант досліджує вимоги, що ставляться до рішення слідчого про взаємодію з органом дізнання при використанні конкретних форм. Аналізуючи правовідносини, що виникають між ними, здобувач з метою підвищення ефективності їх взаємодії обґрунтовує пропозиції щодо внесення змін та доповнень до ст. ст. 104 та 114 КПК України, котрі регламентують її порядок.

Дисертант вважає, що ч. 3 ст. 104 КПК України в нинішній редакції суперечить вимозі закону про процесуальну самостійність слідчого. Прийняття кримінальної справи до свого провадження означає, що з цього моменту відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК України усі рішення про напрямок слідства і провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання санкції від прокурора, і повністю відповідає за їх законне і своєчасне проведення. Сказане стосується і випадків використання слідчим в інтересах слідства оперативно-розшукових можливостей органу дізнання. Будь-який прояв ініціативи з боку органу дізнання у проведенні як гласних, так і негласних оперативно-розшукових заходів у кримінальній справі, що знаходиться у провадженні слідчого, означає порушення процесуальної самостійності слідчого. Крім того,

оперативно-розшукові заходи, що провадяться органом дізнання без відома і згоди слідчого, можуть суперечити обраній ним методиці і тактиці розслідування кримінальної справи. По кримінальній справі, що знаходиться в його провадженні, слідчий має право давати органу дізнання вказівку про виконання конкретних оперативно-розшукових заходів, які він вважає доцільними у даній слідчій ситуації.

Дисертант обґрунтовує положення про те, що оперативний співпрацівник органу дізнання, котрий вів оперативно-розшукову справу, за матеріалами якої порушена кримінальна справа, може виконувати по ній доручення і вказівки слідчого про провадження оперативно-розшукових заходів, але він не має права проводити слідчі дії.

Аналізуючи правовідносини слідчого і органу дізнання під час виконання останнім окремого доручення слідчого про провадження слідчих або оперативно-розшукових дій, здобувач пропонує внести до ст. 118 КПК України низку доповнень, вказавши, що окреме доручення слідчого відповідному слідчому підрозділу або органу дізнання про проведення слідчих або оперативно-розшукових дій надсилається через прокурора за місцем їх провадження, термін виконання окремого доручення може бути продовжено до 20 днів прокурором з обов'язковим повідомленням про це слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. Дисертант критикує практику виконання окремих доручень, коли за достатньо великою кількістю кримінальних справ (у 62 з 286 вивчених) слідчий та орган дізнання - виконавці окремого доручення - переадресовували його в інші слідчі підрозділи, а також органи дізнання (вказана вище ситуація мала місце під час виїзду свідка і потерпілого в інші регіони). Така практика, на думку здобувача, не заснована на законі, більш того, виконання окремого доручення органами слідства і дізнання, не уповноваженими його виконувати, позбавляє це джерело інформації властивостей допустимості. У таких випадках слідчий та орган дізнання - виконавці окремого доручення зобов'язані повідомити про це слідчого, який виніс дане рішення, тільки за згодою останнього надіслати окреме доручення для виконання іншому органу через відповідного прокурора.

У дисертації обґрунтовується висновок про необхідність врегулювати деякі з форм взаємодії, які напрацьовані практикою і не одержали свого закріплення в законі, нормами кримінально-процесуального права (наприклад, слідчо-оперативну групу). Слідчо-оперативна група є важливою формою взаємодії слідчого і органу дізнання. Правовим підґрунтям її створення є відомчі нормативні акти, які досить повно регламентують права та обов'язки не тільки слідчих і оперативних працівників, а й фахівців, які увійшли до складу слідчо-оперативної групи. Таке становище не повною

мірою відповідає вказівці ст. 1 КПК України, згідно з якою порядок провадження по кримінальній справі визначається тільки законом. Це обумовлює необхідність включення до КПК України окремої норми, яка б встановила порядок і підстави створення слідчо-оперативної групи, а також порядок взаємодії слідчого з оперативним працівником (С. М. Волгін, А. М. Подопрелов та ін.). Дисертант поділяє думку А. М. Балашова, П. Г. Великородного, М. М. Гапановича, Л. М. Карнеєвої, О. М. Ларіна та інших про доцільність наділити керівників слідчої і слідчо-оперативної груп правами начальника слідчого відділу.

Особливості правовідносин слідчого і начальника слідчого відділу обумовлюються тим, що між ними складаються як кримінально-процесуальні, так і адміністративно-процесуальні правовідносини.

З метою подальшого зміцнення процесуальної самостійності слідчого і підвищення ролі начальника слідчого відділу як самостійного суб'єкта кримінального судочинства здобувач вважає за доцільне увести процесуальну діяльність начальника слідчого відділу в рамки суворо окресленого в законі процесуального регламенту, який визначає не тільки перелік його процесуальних повноважень (як це має місце на сьогодні - ст. 114¹ КПК України), а й підстави їх застосування, послідовність здійснення, порядок процесуального оформлення, механізм відповідальності. Відсутність такого регламенту на даний час призводить до порушення процесуальної самостійності слідчого з боку начальника слідчого відділу і зниження відповідальності слідчого за прийняті ним рішення у кримінальній справі.

Не можна визнати обгрунтованою практику узгодження начальниками слідчих відділів постанов слідчих, винесених ними у кримінальних справах. Такі постанови слідчих узгоджувалися начальниками слідчих відділів лише у 18 % вивчених справ, у тому числі про порушення кримінальної справи - 3 %, про пред'явлення обвинувачення - 6 %, про призначення експертизи - 2 %, про подовження термінів слідства і утримання під вартою - 4 %, про припинення попереднього слідства - 9%. Між тим кримінально-процесуальний закон не надає начальникам слідчих відділів права узгоджувати рішення слідчих. У ході дисертаційного дослідження здобувач зустрівся з фактами скасування начальниками слідчих відділів постанов слідчих (0,3 % від числа вивчених випадків), що також не засновано на законі. У зв'язку з цим пропонується передбачити в ст. 114¹ КПК України процесуальний механізм, що визначає повноваження начальника слідчого відділу в ситуації, коли те чи інше рішення слідчого визнається неправомірним. Здобувач підтримує позицію тих вчених, які вважають, що начальник слідчого відділу не може бути наділений правом самостійно

скасовувати рішення слідчого, а повинен звертатися з відповідним клопотанням до прокурора.

Дисертант дійшов висновку, що процесуальна самостійність слідчого може бути підвищена за рахунок надання слідчому права на скасування постанов у справі, що знаходиться у його провадженні, які визнані ним необґрунтованими, якщо вони не були винесені з санкції, за згодою або за вказівкою прокурора, а також за вказівкою начальника слідчого відділу.

Правовідносини слідчого і прокурора визначаються тим, що відповідно до п. 3 ст. 121 Конституції України, п. 2 ст. 5 Закону України "Про прокуратуру", ст. 227 КПК України на прокурора покладається нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють досудове слідство. У дисертації розглянуті різні погляди на зміст, об'єкт і предмет прокурорського нагляду за попереднім розслідуванням (Т. Б. Вільчик, В. В. Гаврилов, Ю. М. Грошевний, Л. М. Давиденко, В. Г. Даєв, В. Я. Долежан, П. М. Каркач, Г. К. Кожевников, В. Д. Ломовський, М. М. Михеєнко, Д. І. Пишньов, В. Я. Чеканов та ін.). Дисертант поділяє позицію авторів, які вважають єдино правильним, відповідаючим призначенню прокуратури погляд на об'єкт прокурорського нагляду як на законність діяльності піднаглядових органів, організацій, громадських об'єднань, посадових осіб та громадян. Поняття предмета нагляду за своїм призначенням є близьким до поняття об'єкта. Це поняття слід використовувати як таке, що конкретизує об'єкт нагляду, у разі, коли необхідно підкреслити дії і акти, законність яких оцінюється. У зв'язку з цим дисертант вважає за необхідне розрізнявати родовий об'єкт прокурорського нагляду і предмет галузі. Предметом прокурорського нагляду в стадії попереднього розслідування є додержання законів органами дізнання і попереднього слідства.

Досліджуючи питання співвідношення понять "процесуальне керівництво прокурором попереднім розслідуванням" і "нагляд за додержанням законів під час провадження попереднього розслідування", здобувач вважає, що, по-перше, процесуальне керівництво попереднім розслідуванням правомірно розглядати як один із засобів реалізації прокурором його функції нагляду за додержанням законів органами дізнання і попереднього слідства; по-друге, наглядові повноваження прокурора покликані забезпечити, з одного боку, відповідність кримінально-процесуальної діяльності апаратів дізнання і попереднього слідства завданням кримінального судочинства (процесуальне керівництво), а з другого - додержання вимог закону під час розслідування конкретної кримінальної справи (нагляд прокурора за дотриманням законів органами попереднього розслідування).

Отже, кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання та попереднього слідства і наглядова діяльність прокурора перебувають в системному зв'язку, в якому нагляд прокурора за додержанням законів цими органами не тільки є сферою прокурорського нагляду, а й становить частину системи попереднього розслідування (С. А. Альперт, А. М. Балашов, Г. К. Кожевников, О. Р. Михайленко та ін).

У дисертації з'ясовуються особливості правовідносин, що складаються між слідчим та прокурором, і обґрунтовується висновок про необхідність доповнення й уточнення низки норм КПК України, а також Закону України "Про прокуратуру". Здобувач вважає за доцільне поширити положення ч. 2 ст. 114 КПК України також на вказівки прокурора про застосування заходу прискання у вигляді ув'язнення під варту. У гл. 12 КПК України пропонується ввести норму, відповідно до якої при скасуванні прокурором постанови слідчого про притягнення особи в якості обвинуваченого як незаконної і необґрунтованої і дачі вказівок про з'ясування певних обставин у справі слідчий повинен одержати згоду прокурора на наступне притягнення особи як обвинуваченого. Статтю 227 КПК України доцільно доповнити положенням про те, що прокурор бере обов'язкову участь в усіх випадках пред'явлення слідчим та органом дізнання обвинувачення; що у разі незгоди з рішенням слідчого про припинення кримінальної справи за підставами передбаченими ст. 7¹ КПК України, прокурор вносить мотивовану постанову, в якій вказує, які саме обставини мають бути з'ясовані і які слідчі дії при цьому слід здійснити. Статтю 120 КПК України доцільно доповнити правилом про те, що термін знаходження у прокурора кримінальної справи, яку він витребував для перевірки, в термін попереднього слідства не зараховується.

У новому кримінально-процесуальному законодавстві має бути сформульовано правило, згідно з яким вказівки прокурора про провадження конкретних слідчих дій повинні мати рекомендаційний характер. У випадках, коли слідчий виконує інші слідчі дії для встановлення необхідних обставин у справі, він має повідомити про це тому прокурору, який дав ці вказівки, і відобразити такі випадки в обвинувальному висновку. Якщо ж прокурор повторно дасть вказівки про провадження раніше зазначених ним дій, то слідчий повинен їх виконувати.

У висновку роботи сформульовані концептуальні положення щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства, яке регулює правовідносини слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором, законів України "Про прокуратуру", "Про оперативно-розшукову діяльність", а також відомчих нормативних актів.

За темою дисертації опубліковано такі роботи:

1. Погорецкий Н. А. К вопросу о процессуальной самостоятельности следователя // Актуальные вопросы правотворческой и правоприменительной деятельности: Темат. сб. науч. тр. - Киев: УМК ВО, 1992. - С. 104-108. - 0,4 друк. арк.

2. Погорецкий М. А. Слідчий - суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин // Проблеми провадження правових реформ в Україні: Зб. наук. праць. - Харків: Нац. юрид. академія України, 1996. - С. 121-125. - 0,45 друк. арк.

3. Погорецкий Н. А. Понятие и виды уголовно-процессуальных правоотношений // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение эффективности правоприменительной деятельности.: Темат. сб. науч. тр. - Харьков: Нац. юрид. академия Украины, 1997. - С. 161-166. - 0,45 друк. арк.

4. Погорецкий М. А. Форми взаємодії слідчого і органу дізнання // Нова Конституція і проблеми вдосконалення законодавства України: Темат. зб. наук. праць. - Харків: Нац. юрид. академія України, 1997. - С. 89-104. - 0,4 друк. арк.

5. Погорецкий Н. А. Борьба Службы безопасности Украины с организованной преступностью в современных условиях - одно из приоритетных направлений ее деятельности: теоретический и практический аспекты // Актуальные задачи и направления деятельности Службы безопасности в современных условиях: Сб. материалов. науч.-практ. конф. (23-24 марта 1992 г.). - Киев: Ин-т СБУ, 1992. - С. 117-119. - 0,25 друк. арк.

6. Погорецкий Н. А. Правоотношения, возникающие у следователя и прокурора на стадии предварительного расследования // Законодательство Украины: состояние, проблемы, перспективы: Сб. тезисов молодых ученых. - Харьков: Укр. гос. юрид. академия, 1994. - С. 117-119. - 0,2 друк. арк.

7. Погорецкий Н. А. Отдельные вопросы взаимодействия следователя и органа дознания на стадии предварительного расследования // Актуальные проблемы становления государственности в Украине: Краткие тезисы докладов и науч. сообщений межрегион. конф. молодых ученых и соискателей. - Харьков: Укр. гос. юрид. академия, 1995. - С. 54,55. - 0,1 друк. арк.

8. Погорецкий М. А. Правовідносини слідчого і начальника слідчого відділу // Актуальные вопросы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности: Краткие тезисы докладов и науч. сообщений межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей. - Харьков: Нац. юрид. академия Украины, 1996. - с. 59-61. - 0,15 друк. арк.

Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. - Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 1997.

Рукопис є дослідженням на монографічному рівні комплексу теоретичних та прикладних питань кримінально-процесуальних правовідносин слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором.

В дисертації розкривається сутність кримінально-процесуальних правовідносин, дається аналіз їх видів. Досліджені процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії слідчого з органом дізнання на різних етапах досудового слідства. Проаналізовані проблеми співвідношення процесуального керівництва попереднім слідством з вимогами закону про процесуальну самостійність слідчого.

Сформульовані та аргументовані практичні рекомендації по удосконаленню законодавчого і відомчого регулювання слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором.

Ключові слова: кримінально-процесуальні правовідносини, орган дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор.

Погорецький Н. А. Уголовно-процессуальные правоотношения следователя с органом дознания, начальником следственного отдела и прокурором. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 1997.

Рукопись является исследованием на монографическом уровне комплекса теоретических и прикладных вопросов, уголовно-процессуальных правоотношений следователя с органом дознания, начальником следственного отдела и прокурором.

В диссертации раскрыта сущность уголовно-процессуальных правоотношений, дан анализ их видов. Исследованы процессуальные и непроцессуальные формы взаимодействия следователя с органом дознания на различных этапах досудебного следствия. Проанализированы проблемы

434324

соотношения процессуального руководства следователя требованиями закона о процессуальной самостоятельности следователя.

Сформулированы и аргументированы практические рекомендации по совершенствованию законодательного и ведомственного регулирования правоотношений следователя с органом дознания, начальником следственного отдела и прокурором.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные правоотношения, орган дознания, следователь, начальник следственного отдела, прокурор.

Pogoretsky N. A. Criminal procedure relations of the investigator with the investigation body, the head of the investigation department and the procurator.

The thesis in the form of a manuscript for the Candidate's of Law degree, Speciality 12. 00. 09 - Criminal Procedure and Criminalistics; Expert examination in Court. The National Law Academy of Ukraine, named after Yaroslav the Wise, 1997.

The manuscript presents the investigation of a number of theoretical and practical problems, criminal procedure relations of the investigator with the investigation body, the head of the investigation department and the procurator.

The thesis discloses the essence of legal relation in the sphere of criminal procedure, analyses their forms. The work examines the procedural and non-procedural forms of relations of the investigator with the investigation body at various stages of the pre-trial investigation. It analyses the problems of conformity of the procedural supervision over the preliminary investigation to the requirements of the law of procedural independence of the investigator.

The thesis formulates and gives reasons for practical recommendations as to the perfection of the legislative and departmental regulation of the criminal procedure relation of the investigator with the investigation body, the head of the investigation department and the procurator.

Key words: criminal procedure relations; the investigation body; the investigator; the head of the investigation department; the procurator.

Відповідальний за випуск доцент, кандидат юридичних наук

В.М. Хотенець